

Ненад Идризовић

докторанд

Ранохришћанска библиотечка делатност од Кесарије Палестинске до Хипона

Сажетак: Библиотека у Кесарији Палестинској је најпознатија ранохришћанска библиотека, коју је основао Ориген почетком III века. Она може да се пореди са славним библиотекама античког света. Ако је Оригенова колекција представљала почетни фонд библиотеке, за његово даље умножавање најзаслужнију су Памфил, Јевсевије Кесаријски, Акакије и Јевзије, који су уложили велику енергију и показали интересовање за његово одржавање и обогаћивање. Не постоје тачни подаци о изгледу зграде и месту где се библиотека налазила и није сачуван никакав каталог, за разлику од једног броја средњовековних хришћанских библиотека.

Ранохришћанска библиотека на Западу о којој има највише веродостојних података не налази се ни у Риму ни у Италији, него на северу Африке, у граду Хипону. Припадала је Аурелију Августину (354–430), епископу овога града. Постојање овако добро опремљене и организоване библиотеке није била уобичајена појава, поготово у провинцијалном граду као што је Хипон. Заслуга за њену репутацију међу ранохришћанским библиотекама припада продуктивности и жељи за знањем Августина Хипонског. Зна се да библиотека није била уништена у инвазији Вандала 431. године, али о њеној потоњој судбини не зна се ништа.

Кључне речи: библиотека, Кесарија Палестинска, Ориген, Јевсевије Кесаријски, Акакије, Јевзије, рукописи, скрипторијум, црквено-општинске библиотеке, Северна Африка, Цирга, Хипон, Августин Хипонски, Посидије, рукописи, дистрибуција.

Увод

По сачуваним сведочанствима о озбиљном библиотечком раду једне ранохришћанске библиотеке на Истоку, можемо да говоримо од периода када је Ориген напустио Александрију 231. године и дошао у Кесарију Палестинску. Ориген је основао катихетску школу у Кесарији Палестинској. Осим своје уже катихетске делатности, неуморно је служио црквеном животу проповедима и јавним теолошким расправама о актуелним проблемима. Многи хеленски филозофи и песници су до те мере уважавали Оригена, да су му доносили своја дела на поклон, или су их слали како би сазнали његово мишљење и чули примедбе.¹ При својој катихетској школи оснива библиотеку, која је учинила да Кесарија Палестинска постане један од најважнијих интелектуалних центара у познатом свету.

Занимљиво је да највише веродостојних података који говоре о библиотечкој делатности на Западу, нису сачувани ни у Риму ни у Италији, него у граду Хипону на северу Африке. Ови подаци су из периода када је Аурелије Августин био епископ у Хипону (395–430. године). Он је основао библиотеку, чији је почетни фонд

¹ Euseb. *H. E.* 6, 19.

формиран од књига које је донео са собом из Милана (387. године). То је била његова радна библиотека, која му је увек била на располагању,² али је, за време његовог епископовања, она уједно била и црквена библиотека.³

У нашем раду осврнућемо се на развој библиотечке делатности у библиотеци у Кесарији Палестинској и у библиотеци у Хипону, како би се добила што јаснија слика, како се овој делатности приступало на Истоку а како на Западу.

Библиотека у Кесарији Палестинској

Први податак о библиотеци у Кесарији Палестинској везује се за писмо које је написано негде у Палестини за време пасхалног спора⁴ 190. године. Епископ Теофил је учествовао у његовом писању, па је зато копију задржао са осталим црквеним документима, која су се, према сведочењу Јевсевија Кесаријског, налазила у фонду библиотеке у Кесарији Палестинској.⁵ Ова документа: белешке са помесних сабора, кореспонденција епископа са епископима других хришћанских општина, била су смештена у библиотеци са копијама Светог писма и других списа за литургијску употребу.⁶ Сасвим је могуће да су се у библиотеци налазила документа написана од стране државе упућена Цркви. Чињеница је да се Јевсевије Кесаријски није бавио овом проблематиком, осим што на неколико места у Историји Цркве помиње оваква документа. Тако, на пример, постоји рескрипт цара Хадријана који је објавио свети Јустин Философ, рескрипт цара Антонија Пија који је објавио Мелитон Сардски, Дионисије из Александрије је објавио рескрипт цара Галијена.⁷ У каснијем периоду, Јевсевије Кесаријски посебно је скупљао службена документа која је издавао цар Константин Велики.⁸

Оригеновим доласком, Кесарија Палестинска полако постаје интелектуални центар хришћанског света, јер је Ориген оснивањем библиотеке — која је у почетку била његова приватна збирка — унапредио традицију и квалитет образовног система за младе хришћане. Ориген је у младости поседовао још једну библиотеку чији је фонд углавном садржао хеленске списе. Према ономе како је Јевсевије Кесаријски записао, Ориген је због тога што је водио катихетску школу у Александрији продао своју библиотеку, јер подучавање у хеленској науци није усклађиво са хришћанским праксом.⁹ Једноставно је желео да буде доследан хришћански учитељ. Ускоро је Ориген напустио свој тврђ став према хеленском образовању и култури, па је поново оформио своју библиотеку, у чијем фонду су се, поред хришћанских списа, налазили и списи хеленских филозофа и песника.

² J. Scheele, „Buch und Bibliothek bei Augustinus“, *Bibliothek und Wissenschaft* 12 (1978): 64.

³ Harry Y. Gamble, *Books and Readers in the Early Church: a history of early christian text* (New Haven and London: Yale University Press, 1995), 166.

⁴ По питању датума празновања хришћанске Пасхе, међу хришћанима су вођени спорови о томе када треба славити Васкрс. А када је хришћанство почетком IV века стекло објективну слободу у Римском царству, поред осталих спорних питања, решавано је и питање датума празновања Пасхе, као најважнијег и средишњег хришћанског празника. Тако је Први васељенски сабор хришћанске Цркве, одржан у Никеји 325. године, поред осталих питања решавао и пасхални спор.

⁵ Euseb. *H. E.* 5, 25.

⁶ Downey, Glanville, „Caesarea and the Christian Church“, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research. Supplementary Studies* No. 19; „The Joint Expedition to Caesarea Maritima“, *Studies in the History of Caesarea Maritima Volume I* (1975): 25; Andrew Carriker, *The Library of Eusebius of Caesarea* (Leiden-Boston: Brill, 2003), 2.

⁷ Euseb. *H. E.* 4, 9.

⁸ Andrew Carriker, *нав. дело*, 2.

⁹ Euseb. *H. E.* 6, 3.

Садржај фонда у библиотеци углавном се састојао из Оригенових дела и списа које је он набављао за коришћење при истраживањима и подучавањима. Сасвим је могуће да је неке списе које је поседовао у периоду када се преселио из Александрије у Кесарију Палестинску понео са собом. На пример, један такав спис је *Коментари на Јеванђеље по Јовану* од валентинског гностика¹⁰ Хераклиона. Користећи ово дело, Ориген је написао спис *Коментари на Јована*, који је почео да пише док је још био у Александрији (око 231. године), а завршио га је у Кесарији Палестинској (око 234. године и касније).¹¹ Могуће је да је са собом понео и сабране списе од Филона из Александрије.¹²

Један од извора за набавку и продукцију списа био је Амвросије из Александрије, којег је Ориген преобратио у хришћанство из валентинске гностичке секте. Амвросије му је постао веома привржен пријатељ и финансијски покровитељ. Он је олакшао Оригену писање и репродуковање списа, запошљавањем више од седам стенографа који су се смењивали. Међу њима су биле и жене веште у калиграфији.¹³ Амвросије је користио своје изворе како би набавио списе који су Оригену били потребни као библиографска грађа за писање.¹⁴ У једном фрагменту Оригеновог писма упућеном Амвросију, налази се податак да је Амвросије њега приморавао да детаљно прегледа и преправља копије списа од јутра до вечери, чак и док обедује.¹⁵ Амвросијево покровитељство углавном се заснивало на константној финансијској подршци и трајало је све док Амвросије није умро. Могуће је да је било и других финансијски добростојећих хришћана у Кесарији Палестинској који су такође помагали Оригену да путује¹⁶ и да набавља књиге за библиотеку.¹⁷ Ориген није користио фонд библиотеке само за своје личне потребе, него и за катихетску школу коју је он основао и организовао, а која је радила са благословом епископа Теоктиста.

Због подучавања ученика философији, указала се потреба да се фонд библиотеке обогати не само хришћанским списима, него и списима хеленских и нехеленских философа. У панегиричкој беседи посвећеној Оригену од Григорија Чудотворца (ученика Оригеновог), налази се податак да је Ориген поседовао велики број философских списа. Григорије Чудотворац наводи да је Ориген сматрао да његови ученици, проучавајући ове списе, не би требало да одбацују и обезвређују размишљања аутора, већ да сазнају шта су сви они хтели да саопште. Доступни су били и дела хеленских песника (или као компилације или као комплетни текстови), историјски и религијски списи. Разноврсност списа у фонду библиотеке, које је Ориген сакупио и написао за двадесетак година док је био у Кесарији Палестинској, сигурно је било довољно да задовољи потребе његових ученика.

У научној студији *Библиотека Јевсевија Кесаријског* аутора Е. Карикера, детаљним истраживањем фонда за време Јевсевија Кесаријског, указано је на могућност да је библиотека за време Оригена садржала списе Александара Полихисто-

¹⁰ Валентин (око100–око 160 после Христа) из Александрије био је гностик који се после дуге делатности у Риму одрекао Цркве и вратио на исток. Основао је своју гностичку секту и окупљао велики број следбеника.

¹¹ Pierre Nautin, *Origène: sa vie et son oeuvre* (Paris: Beauchesne, 1977), 427 и 433.

¹² Andrew Carriker, нав. дело, 5.

¹³ Euseb. *H. E.* 6, 18.

¹⁴ Andrew Carriker, нав. дело, 5.

¹⁵ Pierre Nautin, *Lettres et écrivains chrétiens* (Paris: Ed. Du Cerf, 1961), 250–252.

¹⁶ Два пута је посетио Атину. Први пут око 233. године, а други пут 245. године. Најмање два пута је био у Арабији, в. Euseb. *H. E.* 6, 33 и *Ibid.* 6, 37; у Кесарији Кападокијској, в. *Ibid.* 6, 27; у Никомидији, в. *Orig. Ep. ad African.* 15; у Јерусалиму, в. *Orig. Hom. in 1 Sam.* 1.

¹⁷ Andrew Carriker, нав. дело, 5–6.

ра, Аристобула, Херемона из Александрије, Хрисипа, Хераклиона, Јерме, Игнатија Антиохијског, Јосифа Флавија, Мелитона Сардског, Нуменија из Апамаје, Еномаја из Гадаре, Филона из Александрије, Филона из Библоса, Платона, Плутарха, могуће Зенона из Елеје, анонимни спис *Дијалој Јасона и Пайиска*, псеудо-канонске књиге Старог завета и апокрифе Новог завета. Неоплатоничар Порфирије (око 233–309) који је у младости срео Оригена (вероватно у Кесарији Палестинској) обавештава нас да је Ориген био близак са списима Платона, Нуменија из Апамаје, Аполофана, Лонгина, Модерата, Никомаха, Питагоре, Херемона из Александрије и Корнута.¹⁸ Многи списи које је Ориген поседовао у својој библиотеци опстали су све до времена када је њоме управљао Јевсевије Кесаријски.¹⁹ Поред збирке својих списа и библијских рукописа које је наставио, Ориген је оставио за собом различите лексиконе и речнике, које је користио у тумачењима Светог писма.²⁰ Не тако давно, неки научници су пронашли трагове Оригеновог коришћења филозофских лексикона, тврдећи да би даља истраживања указала да је он користио и лексиконе других научних области.²¹

Ориген је за собом у библиотеци оставио много својих компилација, углавном оних које је написао за време боравка у Кесарији Палестинској. Један податак да је нашао грчку верзију хебрејске Библије у Никополу близу Јерихона, указује да је сакупио колекцију библијских рукописа.²² Тај податак наговештава колико је био оскудан фонд рукописа *Светиој писма* у библиотеци у Кесарији Палестинској пре него што је он дошао.²³

Као што је већ речено, Ориген је био исповедник за време Децијевог прогона²⁴ и по мишљењу Е. Шварца сасвим је могуће да је његова библиотека тада била оштећена. Е. Шварц је до овог закључка дошао када је хтео да објасни зашто је Оригенов наследник Памфил (240–309), уложио велики напор да настави копије Оригенових списа за библиотеку. Ово је ипак само мишљење за које нема поузданих извора.²⁵ Друго мишљење се заснива на томе да му је конфискована приватна имовина.²⁶ У том случају библиотека је могла да буде само оштећена а не уништена, јер се на пример Оригенов спис *Хексајла* налазио у фонду библиотеке у периоду када је Јероним Стридонски боравио (крајем IV века) у Кесарији Палестинској. Исто тако, не зна се шта је било са епископом Теоктистом за време прогона, да ли је његова имовина конфискована или не. Ако је била конфискована, онда је могло да дође до оштећења фонда библиотеке, али не и до уништења, што нам потврђује поменути пример *Хексајла*. Друго мишљење заступа Ц. Вендела, са којим се слаже Х. Гамбл, да је библиотека у Кесарији Палестинској избегла оштећење фонда за време прогона зато што је била смештена у приватној кући која није била у власништву Цркве.²⁷

¹⁸ Euseb. H. E. 6, 19.

¹⁹ Andrew Carriker, нав. дело, 9.

²⁰ R. Cadiou, „Dictionnaires antiques dans l'oeuvre d'Origène“, *Revue des études grecques* 45 (1932): 283.

²¹ Ibid. 271–281; E. Klostermann, „Überkommene Definitionen im Werke des Origenes“, *Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft* 37 (1938): 54–61.

²² Euseb. H. E. 6, 16.

²³ Joseph de Ghellinck, *Patristique et Moyen Age: études d'histoire littéraire et doctrinale II* (Paris: Desclée de Brouwer. 1947), 266.

²⁴ Euseb. H. E. 6, 39.

²⁵ Schwartz, E. „Eusebios (24)“. У *Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft*, hrsg. von Georg Wissowa, Band VI Ephoros-Eutychos (Stuttgart: Metzler, 1907), 1371–1372.

²⁶ Имамо пример када је Кипријану Картагинском у Северној Африци била конфискована приватна имовина за време прогона, а касније враћена. в. Pon. *Vita Cypr.* 7. 1 и 15. 1.

²⁷ Wendel, C. „Bibliothek“. У *Reallexikon für Antike und Christentum*, hrsg. Theodor Klauser, Band II Bauer — Christus (Stuttgart: Hiersemann, 1954), 248.

Ориген је пред смрт библиотеку и личне списе оставио катихетској школи, коју је он основао у Кесарији Палестинској.²⁸ Епископа Теоктиста наследио је епископ Теотекно, који је иначе потекао из Оригенове катихетске школе у Кесарији Палестинској. Због његове блискости са Оригеном, фонд библиотеке је вероватно припао (ако већ није до тада) епископији.²⁹

Фонд библиотеке који је умножио Ориген, представљао је само иницијални похват, који је са много енергије и интересовања наставио његов наследник Памфил (који је иначе био свештеник), а после њега кесаријски епископи: Јевсевије, Акакије и Јевзије. Памфил је своје почетно образовање стекао у Бејруту, где се и родио. Своје образовање наставио је у Александрији код свештеника Пира, који је био познат по томе што је себе звао „Млади Ориген“.³⁰ После Александрије дошао је у Кесарију Палестинску, где је наставио да управља катихетском школом коју је Ориген основао.³¹ Начин на који се стицало знање у школи, вероватно је био сличан као и у време када је школом управљао Ориген. Памфил је имао одлично образовање из философије и вероватно је заједно са својим ученицима проучавао философске списе који су се налазили у библиотеци. По сведочењу Јевсевија Кесаријског, у школи коју је водио Памфил, било је најмање два ученика који су се представљали као философи (Едесије и Порфирије).³² У периоду када је Памфил био управник библиотеке, фонд је био умножен списима философа Плотина и Порфирија, списима његовог учитеља Пира, евентуално списима Дионисија Александријског, Аполинарија из Јеропоља, Климента Александријског, Иполита Римског, Иринеја Лионског, Јустина Философа, Татијана, Теофила Антиохијског, Тертулијана и Кипријана Картагинског. Поред ових списа налазиле су се колекције писама од Игнатија Антиохијског, Александра Јерусалимског, Серапиона Антиохијског, Дионисија Коринтског и Коренелија Римског и мноштво синодоске преписке. Постоји могућности да се у фонду налазило оригинално *Јеванђеље по Мајтеју* на арамејском језику.³³

Организација библиотеке није била ограничена само на набавку, сређивање и одржавање фонда. У овире њене делатности било је укључено критичко упоређивање и преправљање текста и то углавном *Светиој њисма*. Постоје сачувани рукописи *Светиој њисма*, чији записи на маргинама указују да су текстуалну корекцију извршили лично Памфил и Јевсевије Кесаријски.³⁴ Имамо на пример кратак запис у Синајском кодексу (из IV века) на крају друге главе *Књиге Јездрина*, који датира између петог и седмог века. Он гласи овако:

„Упореди према веома старој копији, коју је својом руком преправио свети мученик Памфил. На крају његове (Памфилове) копије налази се запис, у коме пише следеће: Преписао и преправио према Оригеновој *Хексајли*, Антоније упоредио, Памфил преправио.“³⁵

Овакав запис указује да је фонд библиотеке био добро опремљен са веродостојним библијским списима, који су се у оквиру њене организације, приређивали за њихово преписивање.

²⁸ Harry Y. Gamble, нав. дело, 155.

²⁹ Ibid. 159.

³⁰ Andrew Carriger, нав. дело, 12.

³¹ Ibid. 13.

³² Euseb. *M. Pal.* 5, 2.

³³ Hier. *De vir.* Ill. 3.

³⁴ R. Devreese, *Introduction à l'Étude des Manuscrits Grecs* (Paris: CNRS, 1954), 122–124.

³⁵ Pierre Nautin, *Origène: sa vie et son oeuvre* (Paris: Beauchesne, 1977), 322, цитирано у Anthony Grafton and Megan Williams, *Christianity and the Transformation of the Book: Origen, Eusebius, and the library of Caesarea* (Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 2006), 340, фн. 21.

По Исидору из Севиље (око 560–око 636), Памфил је великим трудом умножио фонд библиотеке на око 30.000 томова.³⁶ Постоји податак да је Памфил израдио каталог за све Оригенове списе и остале црквене ауторе.³⁷ Према неким истраживањима, он није израдио радни каталог библиотеке, већ само попис наслова.³⁸ Још од времена када је библиотеком управљао Памфил, она није имала статус конгрегационе, него праве истраживачке библиотеке.³⁹ Он је заиста са жарком жељом наставио традицију свога учитеља у подучавању и научном истраживању. После дугог заточеништва за време Диоклецијановог (око 244–311) прогона, задобио је мученички венац (310. године). У затвору је написао, заједно са Јевсевијем Кесаријским, спис *Одбрана Оријена* у шест књига. Сачувана је само прва књига у латинском преводу, која се налази у Руфиновим (око 345–410) сабраним делима.⁴⁰

Под руководством Оригеновог ученика Памфила, интелектуално је стасао Јевсевије Кесаријски. Памфил га је усвојио и образовао у школи где се иначе налазила Оригенова библиотека. Увео га је у Оригенов филолошки метод и уопште у његову традицију, као и у организацију библиотеке. У знак поштовања према свом учитељу, Јевсевије Кесаријски је себе представљао као Јевсевије Памфилов и написао је спис у три књиге *Живот Памфилов*, који није сачуван. У спису Јеронима Стридонског *Против Руфина* налази се кратак опис Памфила (иначе преузет из *Живота Памфиловог*), где Јевсевије Кесаријски каже за свог учитеља овако:

„Ко од оних који уче није био Памфилов пријатељ? Ако је видео да су неки у животной потреби, поклањао (им) је више него што је могао. *Светио њисмо* је давао са највећом брзином, не само ради читања, већ и ради поседовања, не само мушкарцима, већ и женама које би видео да су посвећене читању. Отуда је и припремао многе кодексе, да, када би потреба захтевала, радо поклони.“⁴¹

После Памфилове смрти, када је постао епископ, наставио је да умножава фонд библиотеке. Набавио је више од хиљаду Оригенових писама, сабрао је списе о хришћанским мученицима (*Збирка сџарих мученика*)⁴² и сва своја дела припојио је фонду библиотеке. За разлику од Памфила, био је плодан писац, који је за писање својих списа користио изворе који су се налазили у библиотеци.⁴³ Према статистици коју је израчунао Е. Карикер, утврђено је да се у фонду библиотеке, не рачунајући Оригенова дела, за време Јевесија Кесаријског налазило 268 дела. Када је урачунао сва Оригенова дела и сва она дела за које је постајало мишљење да се налазе у фонду библиотеке, у њему се налазило преко 400 дела.⁴⁴

Од II века, хришћани су почели да пишу своје списе (углавном Светог писма) у формату кодекса. Због тога што није било лако опремити кодекс, настављена је и даље традиција писања на свитку. Тек у четвртм веку, кодекс је почео увелико

³⁶ Isid. *Etym.* 6,6.

³⁷ Euseb. *H. E.* 6, 32.

³⁸ Harry Y. Gamble, нав. дело, 300, фн. 33.

³⁹ Колекције архивске и библиотечке грађе локалне хришћанске општине, које су, поред званичних докумената садржале и копије Светог писма, по Х. Гамблу добиле су назив конгрегационе библиотеке. в. Harry Y. Gamble, нав. дело, 145 и 159.

⁴⁰ Euseb. *H. E.* 6, 32.

⁴¹ Hier. *Adv. Rufin.* 1, 9: Quis studiosorum amicus non fuit Pamphili? Si quos videbat ad victum necessariis indigere, praebebat large quae poterat. Scripturas quoque sanctas non ad legendum tantum, sed et ad habendum tribuebat promptissime, nec solum viris, sed et feminis quas vidisset lectioni deditas. Unde et multos codices praeeparabat, ut, cum necessitas poposcisset, volentibus largiretur. прев. Н. Ристовић.

⁴² Euseb. *H. E.* 6, 36; 4, 35; 5, 1; 5, 21.

⁴³ Harry Y. Gamble, нав. дело, 156–157.

⁴⁴ Andrew Carriker, нав. дело, 299–315.

да замењује писање на свитку. У том периоду, Јевсевије Кесаријски управљао је библиотеком, која је поред списа хришћанских, садржала и оне хеленских аутора, који су били већином написани на папирусу у формату свитка.

Скрипторијум је, без сумње, био у склопу библиотеке још од самог њеног оснивања. За набавку, исправку и продукцију списа, постојање скрипторијума било је неопходно.⁴⁵ Најбољи пример који сведочи о раду скрипторијума, јесте наредба цара Константина Великог (306–337) упућена Јевсевију Кесаријском да брзо обезбеди педесет копија *Светиої йисма* за цркве у Константинопољу. Копије су, на пергаменту, израдили врхунски писари.⁴⁶

Даљи увид у рад скрипторијума предочава нам Јероним, који каже да су се Акакије и Јевзије (наследници Јевсевија Кесарисијског) трудили да сачувају фонд библиотеке, тако што су преписивали списе (и то прво оне старије), са папируса на дуготрајнији пергамент.⁴⁷ На пример, Оригенови списи половином IV века, били су стари око двеста година, довољно дуго да оригинални папирус претрпи оштећења.⁴⁸ Према Х. Гамблу, није сасвим јасно да ли је преписивање обухватало цео фонд, само онај део који је био подложен распадању, или оне списе који су се највише користили.⁴⁹ Поред преписивачке конзервације списа, Акакије и Јевзије су умножили фонд својим списима. Према сведочењу Јеронима Стридонског, који је лично видео фонд библиотеке, Акакије је написао *Коментаре на Књиу йройоведникову* у седам књига, *Различитија ийишања* у шест књига⁵⁰, *Биографију Јевсевија (Кесаријскої)*⁵¹ и друге списе.⁵² Списи које је написао Јевзије нису познати.⁵³ Њима треба додати списе Геласија Кесарисијског који је допунио *Историју Цркве* од Јевсевија Кесаријског, списе против Евномија⁵⁴ (?–390) и катихетске списе.⁵⁵ Геласије Кесариски је био рођак Кирила Јерусалимског, тако да постоји мишљење да су се и његова дела налазила у фонду библиотеке.⁵⁶

После IV века нема никаквих поузданих информација о постојању библиотеке у Кесарији Палестинској. Можемо само да претпоставимо да је библиотека имала важно место у граду који је у V и VI веку још увек имао активан образовни систем. Поготово ако је посао преписивања рукописа и даље био у склопу организационе политике библиотеке.⁵⁷ Библиотека је вероватно срушена за време Персијске инвазије (од 614 до 629. године), или када су Арапи после седам година опсаде (640. године) освојили град. Досадашња археолошка истраживања нису утврдила где се заиста налазила библиотека. Пронађена је једино зграда у којој се налази статуа Доброг пастира (Исуса Христа како носи овцу) и запис на подном мозаику из Посланице светог апостола Павла Римљанима⁵⁸: „Хоћеш ли пак да се не бојиш власти? Чини добро, и имаћеш похвалу од ње“.⁵⁹

⁴⁵ Harry Y. Gamble, нав. дело, 158.

⁴⁶ Euseb. *Vita Const.* 4, 36.

⁴⁷ Hier. *De vir.* III. 113; Hier. *Ep.* 34, 1.

⁴⁸ Andrew Carriker, нав. дело, 25.

⁴⁹ Harry Y. Gamble, нав. дело, 159.

⁵⁰ Hier. *De vir.* III. 98.

⁵¹ Socr. *H. E.* 2, 4.

⁵² Hier. *De vir.* III. 113.

⁵³ Andrew Carriker, нав. дело, 25.

⁵⁴ Проглашен за јеретика због својих неправославних ставова.

⁵⁵ Hier. *De vir.* III. 130.

⁵⁶ Andrew Carriker, нав. дело, 26, фн. 79

⁵⁷ Andrew Carriker, нав. дело, 27, фн. 86.

⁵⁸ L. I. Levine, *Roman Caesare: an archaeological-topographical study* (Jerusalem: Hebrew Univeristy Institute of Archaeology, 1975), 45–46.

⁵⁹ *Посланице светиої айосџола Павла Римљанима* 13, 3.

Библиотека у Хипону

Августин је по повратку из Милана 387. године, основао библиотеку у Хипону, чији је почетни фонд формиран од књига које је донео са собом. То је била његова радна библиотека, која му је увек била на располагању,⁶⁰ али је, за време Августиновог епископовања, она уједно била и црквена библиотека.⁶¹ Ова библиотека може да се окарактерише као црквено-научна библиотека, јер је њен фонд који се састојао од великог броја црквено-полемичких и догматских списа, превазилазио библиотечки фонд једне локалне хришћанске општине.⁶²

Каламски епископ Посидије (V век)⁶³, који се четрдесет година дружио са Августином, написао је 432. године спис *Животој светиој Августина*. У њему се налазе два сведочанства о постојању црквене библиотеке у Хипону. У првом помену, фонд библиотеке био је опремљен списима које је написао Августин, као и великим бројем списа против јеретика и тумачењима *Светиој њисма* које је он преписао и исправио. Посидије је чак урадио и каталог ових списа, беседа и писама, да свако ко га прочита и ко више воли Божју истину од земаљског богатства, може да направи свој читалачки избор. Посидије напомиње да свако ко жели да добије копију било ког списка за себе, најбоље је да то уради у црквеној библиотеци у Хипону, јер се у њој могу наћи најбоље израђене копије текстова.⁶⁴ На другом месту Посидије каже да Августин није написао тестамент, јер као један од Божјих сиромаша није имао шта да остави. Једино је рекао да би црквена библиотека и сви остали кодекси требало да буду сачувани за будуће генерације.⁶⁵ Напомињањем да поред црквене библиотеке постоје још неки кодекси, упућује да неки нису у власништву библиотеке и да су смештени на другом месту. У једном од Августинових писама постоји податак да су се кодекси са библијским текстовима налазили у цркви, где су се читали и тумачили на литургијским сабрањима. Иза себе је оставио свештенике, мушке и женске манастире са старешинама, заједно са њиховим библиотекама, у којима су се налазили списи и беседе које је написао Августин, али и други свети људи (књиге *Сћарој* и *Новој завети*, заједно са побожним списима и монашким правилима).⁶⁶

Посидије је саставио *Каталој* (*Indiculum*) црквене библиотеке у Хипону, вероватно за време опсаде Вандала 431. године, који је касније прикључен спису *Животој светиој Августина*.⁶⁷ Овај каталог нам не даје потпуну информацију о предметном садржају црквене библиотеке у Хипону, јер се у њему не налазе пописани нехришћански списи и архивска грађа (синодске преписке, црквено-правне расправе и службене уредбе). Каталог чини списак од 1.030 Августинових дела, пописаних по хронолошком редоследу и класификованих у три категорије: списи, беседе и писма. Поред Августинових дела, у фонду су се налазиле књиге *Светиој њисма* у више копија, дела других црквених латинских писаца и дела грчких црквених писаца

⁶⁰ J. Scheele, „Buch und Bibliothek bei Augustinus“, *Bibliothek und Wissenschaft* 12 (1978): 64.

⁶¹ Harry Y. Gamble, нав. дело, 166.

⁶² Црквено-општинске, или, како су одскоро у научним круговима добиле назив, конгрегационе библиотеке, представљају колекције архивске и библиотечке грађе локалне хришћанске општине, које су, поред званичних докумената садржале и копије *Светиој њисма*.

⁶³ Herbert T. Weiskotten, „Introduction“ у *Sancti Augustini Vita: scripta a Possidio episcopo* (Princeton: Princeton University Press, 1919), 10.

⁶⁴ Poss., *Vita* 18, 42–54.

⁶⁵ Poss., нав. дело, 31, 4–5

⁶⁶ Poss., нав. дело, 31, 7

⁶⁷ Herbert T. Weiskotten, нав. дело, 21–22; Критичко издање приредио је А. Wilmart у *Miscellanea Agostiniana* II (1931), 161–233.

преведених на латински. У фонду је вероватно било неких нехришћанских списа. Августин се у састављању својих дела користио списима класичних писаца, што указује на могућност да је у библиотеци постојало место за њихов смештај. Као епархијски архијереј, сигурно је водио рачуна о чувању архивске грађе, о чему има помена у његовим делима. Сасвим је могуће да се архивска грађа водила као посебна колекција у библиотеци.⁶⁸

Састављањем каталога Посидије је хтео да обавести хришћанску читалачку публику шта је све Августин написао и где се његова дела могу наћи и копирати. Августин је учествовао у осмишљавању и састављању каталога, јер је у свом спису *Преисјивања* (*Retractationes*), где је критиковао своје ставове из млађих дана, класификовао своја дела исто као што је Посидије урадио.⁶⁹ Он је назначио време и у којим околностима је свако дело било написано. Све ове информације Посидије је искористио у састављању каталога. Постоји довољно доказа да је каталог који је саставио Посидије заснован на Августиновом систему каталогизације дела.⁷⁰

Нема пуно података о организацији црквене библиотеке у Хипону. Зна се да није била јавна. Њене фондове користили су углавном клирици који су помагали Августину у епископској резиденцији. Уз Августиново допуштење, правили су се преписи списа, а о њиховом позајмљивању нема помена.⁷¹ Иначе, до нас је дошло сачувано једно Августиново писмо, у коме се налази правило о позајмљивању списа у манастирским библиотекама у оквиру његове епархије, које гласи:

„(...) сви они који су на дужностима, да ли у магацину, или у вешерају, или у библиотеци, треба да служе својим сестрама без гунђања.

Нека се рукописи позајмљују у одређен сат сваког дана и свако ко буде питао за њихово позајмљивање у неки други сат, неће их добити.“⁷²

У библиотеци су се понекад израђивале копије, углавном Августинових дела, онима који би их наручили на свој захтев и трошак, или некој важној личности као поклон. Надавна политика библиотеке заснивала се на добијању поклона и позајмљивању списа, који су се после израђене копије враћали власнику. Када се податак о израђивању копија за попуњавање фонда и њихово умножавање (некоме за новац, а некоме на поклон), уклопи са Августиновом навиком да саставља своја дела диктирајући стенографима, ствара се наговештај о постојању скрипторијума и многобројних вештих стенографа и преписивача који су асистирали у библиотеци.⁷³

Информације о процесу издавања и дистрибуцији, тј. писању и преписивању Августинових дела, налазе се углавном у његовим писмима. Августин је нека своја ранија дела дистрибуирао уз помоћ свог породичног пријатеља и финансијског покровитеља Романа из Тагасте. У једном писму које је Роман лично однео светом Павлину Нолском (353–431), Августин каже да Роман може да га опскрби са било којим његовим делом.⁷⁴ У другом писму из каснијег периода, упућеном светом Павлину Нолском, уз које је послао и спис *О слободном одлучивању* у три књиге, напомиње да их Роман не поседује. На основу ових Августинових напомена, сасвим је могуће да је Роман у ранијем периоду вршио службу његовог књижевног агента

⁶⁸ Harry Y. Gamble, нав. дело, 167.

⁶⁹ Aug., *Retr.*, 2, 41.

⁷⁰ Harry Y. Gamble, нав. дело, 167.

⁷¹ Harry Y. Gamble, нав. дело, 168.

⁷² Aug., *Ep.*, 221, 14.

⁷³ Harry Y. Gamble, нав. дело, 168.

⁷⁴ Aug., *Ep.*, 27, 4.

(менаџера, како би се данас рекло). Био је опремљен примерцима његових дела, чије је копије вероватно израђивао о свом трошку, а онда је вршио њихову даљу дистрибуцију заинтересованој читалачкој групи или појединцу.⁷⁵

У писму које је Августин написао 416. године картагинском епископу Аурелију (4. в — око 430), налази се детаљни опис његове кампање поводом издавања и даље дистрибуције дела *О Свештој Тројици*.⁷⁶ Почео је га да пише око 398. године, док је био млад (iuvenis), а завршио га је 418/419. године као стар човек (senex).⁷⁷ Из садржаја писма види се да он очекује од Аурелија да обезбеди један примерак који ће бити расположив за преписивање (дистрибуцију) заинтересованој читалачкој публици. Августинови нестрпљиви пријатељи су, пре него што је завршио писање 12. књиге *О Свештој Тројици*, почели да врше дистрибуцију овог дела. Овај поступак је много разбеснео Августина, јер је хтео да уради још неке исправке пре него што га изда. Чак је хтео да одустане од даљег писања.⁷⁸ На жарке молбе његових пријатеља, завршио је писање много касније.⁷⁹

Пре седамдесет година пронађено је једно Августиново писмо упућено Фирму, које је написано после 426. године.⁸⁰ У њему се налази опис издавања и дистрибуције дела *О држави Божјој*. Пошто је Фирму послао своје дело, он га саветује како да га среди за даљу дистрибуцију заинтересованој читалачкој публици у Картагини. Августин му том приликом налаже да овај спис да свакоме ко жели да га препише, али пошто се састојао од више томова, он га је из практичних разлога замолио да не да великом броју заинтересованих у исто време, него једном или највише двојици.

Као што видимо, издавање и дистрибуција Августинових дела личе на делатност једне (за оно време) солидно организоване издавачке куће. Поред Романа, Аурелија и Фирма, не зна се да ли је Августин имао још неке сараднике који су му помагали.⁸¹

Закључак

Колики је заиста био фонд библиотеке у Кесарији Палестинској, тешко је просудити. Исидор из Севиље помиње бројку од 30.000 томова. То се не слаже са тиме да је у фонду било преко 400 дела, јер је несразмера између броја дела и броја томова сувише велика: чак и ако се ако се узме у обзир да је свако дело могло бити написано на десет свитака од папируса то даје број од 5.000 томова. Наравно, поред тога треба рачунати и списе који су били у формату кодекса.

Резултати истраживања везани за библиотеку у Кесарији Палестинској важни су нам због тога што смо дошли до закључка да су почетком III века (ако не и раније), постојали хришћани (Ориген, Памфил и Јевсевије Кесаријски) који су били афирмисани библиографи и библиотекари. У оквиру својих научних истраживања, подучавања и писања, показали су да се одлично сналазе у коришћењу фонда библиотеке, као и у његовом попуњавању. Библиотека у Кесарији Палестинској може да се упореди, осим својом величином, са осталим библиотекама античког све-

⁷⁵ Hary Y. Gamble, нав. дело, 133.

⁷⁶ Aug., *Ep.*, 174; Aug., *Retr.*, 2, 41.

⁷⁷ Aug., *Ep.*, 174.

⁷⁸ Aug., *Retr.*, 2, 15.

⁷⁹ Tomislav J. Šagi-Bunić, *Povijest starokršćanske književnosti. Sv. 1, Patrologija od početka do sv. Irineja* (Zagreb: Starokršćanska sadašnjost 1976), 19–20.

⁸⁰ C. Lambert, „Lettre inédite de S. Augustin relative au ‘De Civitate Dei’“, *Rbén* 51 (1939): 109–121.

⁸¹ Hary Y. Gamble, нав. дело, 137.

та. Она је премашила форму конгрегационе библиотеке и њен значај није био само локалног карактера, јер је била институционална хришћанска библиотека, чији је фонд служио за научна истраживања и имала је развијену техничку методу производње (преписивања) списа.

Предвиђајући да ће Вандали, у свом освајачком налету, уништити културне тековине града Хипона, Августин је, тестаментом, намеравао да библиотеку спасе од растурања и књиге остави у сигурне руке. Захваљујући томе што је књиге предао свештеницима и старешинама манастира који су знали да их сачувају за будуће генерације, данас имамо јасну слику о његовом животу и раду. Само мали број његових дела није сачуван, што показује да је његова молба у тестаменту услышена.

Колики је био укупан фонд ове библиотеке не зна се поуздано, јер је до нас дошао сачуван само каталог који садржи пописаних 1.030 Августинових дела. Зна се да је Августин у својој библиотеци имао дела нехришћанских и хришћанских писаца (грчких и латинских), као и синодску преписку, црквено-правне расправе и службене уредбе. По претпоставци, вероватно је постојао комплетан каталог свих списа који није сачуван. Ова библиотека не може да се окарактерише као црквено-општинска, јер се у њеном фонду нису налазиле само књиге за литургијску употребу, него и црквено-полемички и догматски списи. За њу може да се каже да је била у рангу са библиотеком у Кесарији Палестинској, само што није имала статус јавне истраживачке библиотеке.

Abstract: Library in Palestinian Caesarea being the best known early christian libraries, was founded by Origen at the beginning of the third century. It can be best compared to the great institutional libraries of ancient world. If Origen's collection provided its initial stock, its subsequent development owed much to the energies and interests of Pamphilus and later to the efforts of the Caesarean bishops Eusebius, Acacius and Euzoius. There are no secure physical traces, and no catalogue of its collection survives of the library at Caesarea, unlike some later christian medieval libraries.

The Christian library in the West about which the most known was in neither Rome nor Italy, but belonged to Augustine's church at Hippo in North Africa. This library is belonged to Augustine, who was a bishop of Hippo Regius. Such closely organized library was not common in provincial towns like Hippo, which owed the repute of its ecclesiastical library to the presence of its prolific and scholarly bishop. Although it escaped destruction in the Vandal invasion (431 A. C.), the fate of of this library at Hippo and its valuable contents is unknown.

Key words: Library in Palestinian Caesarea, Origen, Pamphilus, Eusebius of Caesarea, Acacius, Euzoius, manuscripts, scriptorium, North Africa, congregational libraries, Circa, Augustine, Hippo, Possidius, manuscripts, distribution.

Литература

- Aurelii Augustini. Epistolae. Corpus Christianorum, Series Latina 33.
 Aurelii Augustini. Retractationum. Corpus Christianorum, Series Latina 32.
 Baus, Karl. „Od praopćine do ranohrišćanske Velecrkve“. U *Velika povijest Crkve*, svezak 1. Ur. Hubert Jedin. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1972.
 Carriker, Andrew. *The Library of Eusebius of Caesarea*. Leiden — Boston: Brill, 2003.
 Cadiou, R. „Dictionnaires antiques dans l'oeuvre d'Origène“. *Revue des études grecques* 45 (1932): 271–281.
 Devreesse, R. *Introduction à l'Étude des Manuscrits Grecs*. Paris: CNRS, 1954.

- Downey, Glanville. „Caesarea and the Christian Church“. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research. Supplementary Studies* No. 19; „The Joint Expedition to Caesarea Maritima“, *Studies in the History of Caesarea Maritima* Volume I (1975): 23–42.
- Ehrhardt, A. „Die griechische Patriarchal-Bibliothek von Jerusalem“. *Römische Quartalschrift* 5 (1891): 217–265, 329–331, 383–384; 6 (1892): 339–365.
- Eusebius Pamhili. *De martyribus Palaestinae*. TLG.
- Eusebius Pamhili. *De martyribus Palaestinae*. TLG.
- Eusebii Pamhili. *Historia Ecclesiastica*. Leipzig: E. Schwartz, 1922.
- Eusebii Pamhili. *Vita Constantini*. Berlin: F. Winkelmann, 1992.
- Gamble, Harry Y. *Books and Readers in the Early Church: a history of early christian text*. New Haven and London: Yale University Press, 1995.
- Gesta apud Zenophilum consularem*. Corpus Christianorum, Series Latina 43.
- Ghellinck, Joseph de. *Patristique et Moyen Age: études d'histoire littéraire et doctrinale* II. Paris: Desclée de Brouwer. 1947.
- Grafton, Anthony and Megan Williams. *Christianity and the Transformation of the Book: Origen, Eusebius, and the library of Caesarea*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 2006.
- Granger, Frank. „Julius Africanus and the Library of the Pantheon“. *Journal of Theological Studies* 36 (1933): 157–161.
- Gregorii Thaumaturgi. *Oratio panegyrica ad Originem*. Cerf: H. Crouzel, 1969.
- Hieronymi Stridonensis. *Apologia adversus libros Rufini*. Corpus Christianorum, Series Latina 79.
- Hieronymi Stridonensis *Liber de viris illustribus*. Patrologiae cursus completus, Series Latina 23.
- Hieronymi Stridonensis *Epistolae*. Paris: J. Labourt, 1949–1963.
- Klostermann, E. „Überkommene Definitionen im Werke des Origenes“. *Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft* 37 (1938): 54–61.
- Lambot, C. „Lettre inédite de S. Augustin relative au 'De Civitate Dei'“. *Rbén* 51 (1939): 109–121.
- Levine, L. I. *Roman Caesare: an archaeological-topographical study*. Jerusalem: Hebrew Univeristy Institute of Archaeology, 1975.
- Nautin, Pierre. *Lettres et écrivains chrétiens*. Paris: Ed. Du Cerf, 1961.
- Nautin, Pierre. *Origène: sa vie et son oeuvre*. Paris: Beauchesne, 1977.
- Possidii. *Sancti Augustini Vita*. Princeton: Princeton University Press, 1919.
- Ристовић, Ненад. *Сјарохришћански класицизам: њозийивни сјаовови сјарохришћанских њи-саца њрема анђичкој књизи*. Београд: Чигоја, 2005.
- Scheele, J. „Buch und Bibliothek bei Augustinus“. *Bibliothek und Wissenschaft* 12 (1978): 14–114.
- Schwartz, E. „Eusebios (24)“. U *Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft*. Hrsg. von Georg Wissowa, Band VI Ephoros-Eutychos. Stuttgart: Metzler, 1907.
- Socratis Scholastici. *Historia Ecclesiastica*. TLG.
- Šagi-Bunić, Tomislav J. *Povijest starokršćanske književnosti*. Sv. 1, *Patrologija od početka do sv. Iri-nejja*. Zagreb: Starokršćanska sadašnjost, 1976.
- Vieillefond, Jean-René. *Les „Cestes“ de Julius Africanus*. Paris: Diddier, 1970.
- Weiskotten, Herbert T. „Introduction“. U *Sancti Augustini Vita: scripta a Possidio episcopo*. Princeton: Princeton University Press, 1919.
- Wendel, C. „Bibliothek“. U *Reallexikon für Antike und Christentum*. Hrsg. Theodor Klauser, Band II Bauer-Christus. Stuttgart: Hiersemann, 1954.